

Маријана Максимовић*

Институт друштвених наука, Београд

КОВИД КАПИТАЛИЗАМ И ТРЖИШТЕ РАДА**

Сажетак

Криза изазвана пандемијом КОВИД 19 букнула је у марту 2020. године, донела је време неизвесности како за појединце, тако и за привреду и предузећа.¹ У првим месецима кризе, настала је и највећа материјална штета за предузећа, али и губитак радних места за одређен број запослених лица.

Предмет овога рада је понашања развијених земаља и анализа тржишта рада током пандемије. Циљ истраживања је да се покаже штета изазвана пандемијом КОВИД 19 и какве су последице које су довеле до великих промена. У раду је коришћен теоријско-методолошки приступ који се огледа у описно-аналитичкој методи. Добијени резултати указују на велике негативне ефекте по економије земаља које су највише погођене овом пандемијом. Дошло је и до промене у међународним односима на пример, односу САД и Кине. Закључак је да је током пандемије дошло до поремећаја комуникације и истакнута је социјална дистанца. Из тих разлога је коришћен дигитални маркетинг како би надоместио комуникацију произвођача са запосленима и потрошачима.

---

* Имејл-адреса: mmaksimovic@idn.org.rs.

** Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2022. годину, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја. Делови овога рада под називом Утицај кризе КОВИД 19 на пословне перформансе изложени су у оквиру Секције за истраживање социјалних покрета 05. 10. 2021., на округлом столу под називом „Велика поларизација. Социологија КОВИД капитализма.” Српског социолошког друштва у Београду. Изложени текст је прилагођен форми овога часописа.

1 Потребно је нагласити да се она појавила 2019. године, али се раширила широм планете почетком 2020.

Претходна светска економска криза из 2008. године, али и ова из 2020. године, допринеле су да се неформални рад као облик рада још више развије. У потпуно неповољном положају нашли су се женска радна популација и млади који траже запослење, слабије образовани, као и тешко запошљиве категорије као што су на пример инвалиди рада.

Кључне речи: пандемија КОВИД 19, САД, Кина, зелена економија, дигитализација, тржиште рада, КОВИД капитализам

УВОД

Пандемија корона вируса појавила се нагло, и постала планетарни догађај јединствен у историји планете Земље. Вирус SARS-CoV-2, брзо се ширио, довео до респираторних поремећаја, и надаље других обољења нападајући одређене људске органе, посебно угрожавајући старију популацију и ону са хроничним болестима. Новина код овог вируса је лакше преношење и самим тим лакша заражљивост, као и његово „појачано дејство”, јачи ефекат респираторних проблема и упале плућа које су каткад биле и смртоносне. Тај и такав вирус довео је до пандемије КОВИД 19, која је почела као глобална здравствена криза, потом прерасла у многе друге облике кризе, као што су глобална економска криза, криза путовања, криза снабдевања, криза социјалних контаката и комуникације. Ни Шпански грип који је избио у вихору Првог светског рата, као ни Свињски грип 2009. и 2010. године, нису изазвали такве последице као текућа пандемија. Земљама је требало одређено време да дају адекватан одговор путем превентивних мера, као што су социјално дистанцирање и карантин (*lockdown*), али и ношење заштитне опреме и непрестана дезинфекција руку, ограничење одласка у куповину, до затварања граница. Земље су врло брзо прибегле мерама заштите становништва, ограничавању и праћењу кретања људи, а као замену понудиле су рад од куће, „*on line*” тамо где је то било могуће у циљу чувања људских живота (Трапара 2021, 46–48).

Пандемија КОВИД 19 довела је до поремећаја на тржишту рада и свих облика запослености. Она је убрзала примену индустријских револуција 4.0 и 5.0, такође доводећи до поремећаја уобичајених начина функционисања предузећа и појединаца. За разлику од прве половне 2021. године када је неизвесност око КОВИД 19 била главна брига, у другој половини године је то ланац снабдевања који је реална опасност за раст компаније, опасност која може бити

узрок инфлације, већа од саме пандемије (McKinsey&Company 2021). Такође, врло проблематичан је сукоб САД и Кине, земље које су предводнице дигитализације. Њихови односи су изузетно сложени, понекада пуни нетрпељивости, додатно искомпликовани утицајем Русије на међународној сцени, у сваком случају имају утицај на остатак света. Затим, ту је зелена економија, агенда која је у успону, те се стога у наредним деценијама може очекивати интензивна активност на том пољу, која ће се огледати у већем броју истраживања и инвестиционих улагања.

Пандемија КОВИД 19 захватила је скоро све земље света. Многи људи широм планете током 2020. године, остали су без посла или су им приходи смањени. Затим, стопе незапослености су порасле у великим економијама, и то је значило прекид отварања радних места који је био присутан у претходној деценији. Влада је помагала раднике из сектора као што су туризам и угоститељство, који су готово потпуно стали, а број нових радних места је био незнатан. Ширење вируса довело је до тога да су националне економије и предузећа морала да се носе са новим мерама карантина и сузбијања ширења вируса. Већина земаља су у рецесији, али највише погођене су Канада, Јужна Америка, Намбија, Боцвана, Зимбабве, Јужноафричка република, Саудијска Арабија, Јемен, Оман, Индија, Иран, Ирак, Авганистан, цела Европа, Венецуела и Либија. Затим, нешто мање су погођене САД, Русија, Казахстан, Монголија, Парагвај, Уругвај, Аустралија и Аљаска, а још мање Кина, Египат и Судан (Jones, Palumbo, and Bronjn 2021). Скоро свака земља је у другом кварталу 2020. године доживела пад економске активности. Пандемија КОВИД 19 довела је до највеће економске кризе од времена Велике депресије 1929. године, тако да је криза из 2020. године по својим ефектима, већа и од финансијске кризе из 2008/09 године. Истина, мора се признати да је слободан проток роба и услуга који је успостављен пре пандемије, знатно олакшавао снабдевање на јединственом тржишту ЕУ. Осим социјалне дистанце, дошло је до повећања куповине од куће, начина куповине који је доживео праву експанзију током пандемије.

Познати економиста Нуријел Рубини (*Nouriel Roubini*), који се досада оглашавао поводом финансијске кризе 2008. године, тврди да ће уследити „деценија очаја” за целокупну глобалну економију. Такође Рубини тврди да ће се у постковид ери појавити десет ризичних трендова као последица корона кризе, и то су: 1) раст дуга и пратећи ризици (државе предузећа и приватници могу банкротирати); 2) потребно је улагати више новца у здравствени

сектор због старења становништва и демографских трендова у развијеним земљама; 3) пораст ризика од дефлације; 4) девалвација валуте; 5) криза снабдевања због које ће се многе земље ослањати на домаће добављаче; 6) убрзање тренда фрагментације, на пример економије САД и Кине ће се брже одвојити једна од друге и повећати мере протекционизма, затим ограничити кретање робе, услуга, капитала, радне снаге, технологије, података и информација; 7) страх од популистичког, националистичког и ксенофобичног мишљења у облику ограничења трговине и миграција; 8) погоршање сукоба САД и Кине, које ће довести до бржег раздвајања трговине, технологије, инвестиција и података; 9) дипломатске тензије између САД и Русије, Кине, Ирана и Северне Кореје, као и страх од сајбер-војних напада и конвенционалних војних сукоба; и 10) повећање трошкова за заштиту од епидемије и климатских промена, које ће се по њему интензивније дешавати. Рубини сматра да ће у наредних десет година наступити велика депресија, мада многи од ових проблема могу бити смањени до 2030. године бољом технологијом и уз ангажовање политичког руководства. Долазећу деценију назвао је „деценијом стагфлације” (Roubini 2020a, Roubini 2020b)².

КОВИД КАПИТАЛИЗАМ

Из напред изнетог, као најважније одреднице (пост)ковид капитализма издвојене су: однос САД и Кине, зелена економија, дигитализација и тржиште рада и улога државе.

Односи Кина и САД

Последњих деценија односи САД и Кине посматрају се у новом контексту. Наиме, када је хладни рат између САД и Русије завршен пре три деценије, симболично падом Берлинског зида, а САД са својим савезницима изашла као победник, деловало је као да ништа не може угрозити њен тријумф. Међутим, на међународном хоризонту појавила се Кина, дојучерашњи савезник САД, слаба и осиромашена социјалистичка земља која је решила да промени свој статус и своје место у свету. Прихватила је економске реформе (иако има велики број становника скоро пет пута више од САД) и почела је свој пут успона. У почетку је и сама Вашингтонска администрација помагала Кини да се обогати, а Кина за узврат није

---

2 Реч стагфлација је настала спајањем речи стагнација и инфлација. Карактерише висока незапосленост, спор привредни опоравак и раст и висока инфлација.

уобичајено реаговала мирољубивошћу, демократијом, одговорношћу, прихватањем либералних вредности.³ Десило се управо супротно, Кина је са економским растом постала репресивнија, амбициознија, задржала је *status quo* у иностранству, Кина је нарушила хармонију међународних односа и подстакла ривалство са САД, желећи да постане доминантна сила у Азији, али и целом свету. Тако је дошло до новог хладног рата, а Кина прети да буде јача него што је Совјетски Савез икада био. Иначе, током целог XX века САД су ојачавале своју позицију најмоћније земље на свету, управо у спречавању Немачке, Јапана и СССР да играју кључну улогу у Европи и Азији, како би она могла да пројектује моћ глобално. Кина данас имитира САД и жели да буде најмоћнија, тако што жели да изгради своју морнарицу, да производи напредне технологије (у областима ваздухопловства и електронике), да цео међународни поредак прилагоди својим интересима. Дакле, и САД и Кина се понашају као праве велике силе, хегемони који желе да доминирају светом. САД су биле уверене да ће Кина сазрети као демократија и постати глобални одговорни учесник, да ће јој глобални мир бити приоритет, хармонизована међународна економија и јачање међународних институција. Током времена, кинеска економија је почела да расте, али не кроз либералну демократију, већ агресивну спољну политику која је водила стабилности земље. Тако је Кина постала „најдинамичнији” конкурент САД, а тек администрација Доналда Трампа је прихватила стратегију обуздавања а не ангажовања, како би ометала нарушавање америчке безбедности и просперитета. Кина је постала и „највећи геополитички и геоекономски изазов за спољну политику САД” (Mearsheimer 2021). И још нешто, са брзим развојем Кине јачају и њен национализам и њена безбедносна конкуренција, што наводи на питање да ли ће непријатељство према САД и Јапану да се повећа? Такође повећана је стрепња да овај ратоборни однос не пређе из хладног рата у врућ рат. Оно што би могло да промени садашњи однос снага, оно што би могло да успори стабилност и економски раст Кине је једна велика криза, која је у овом тренутку мало вероватна (Mearsheimer 2021). Још је председник Трамп указивао на Кину и то како она спроводи праксу нелојалне конкуренције, манипулацију валутама и крађу интелектуалне својине. Увидевши то, Трамп је увео високе порезе на кинеску увезену робу у САД,

3 Почетком десете деценије XX века, кинеска економија је била веома неразвијена, а њен економски раст је зависио од приступа америчким тржиштима, капиталу и технологији, и баш због тога САД су могле да ометају успон Кине. Због лоших процена, догодило се другачије и Кина је имала „статус најповлашћеније нације”.

и позивао америчке компаније да се врате кући и напусте Кину. Кина је често оптуживана и за лош квалитет робе, те тако сматрана неконкурентном на међународном тржишту (Pribićević 2020, 476). Оно што је постало евидентно, је то што је међународном либералном поретку и демократији (превенствено САД-а) све теже да понуди одговоре на међународне проблеме остатку света, не угрожавајући тако сопствени легитимитет (Pribićević 2020; Mearsheimer 2021).

Да ли ће ове земље, напустити елементе који су чинили модел либералног међународног поретка као што су слободна трговина, економска отвореност, мултилатералне институције, солидарност и безбедност, остаје да се види. САД су за време Доналда Трампа одбациле промовисање и изградњу демократије у свету, као скупу и неуспешну у XXI веку, и определиле се за политику неолибералне хегемоније, протекционизма, билатерализма и нове равнотеже моћи између великих сила. Међутим, Трамп није одустао од њеног супериорног и војног положаја, а тиме и од улоге чувара светске безбедности, већ само промовисања демократије. Тако да се геополитичка борба САД са другим великим силама наставља (Pribićević 2020, 476–477). Да ли ће Кина моћи да замени САД на позицији светског лидера, и да ли ће моћи да доминантно обликује нови светски поредак који се појављује кроз промену односа снага великих сила и новонастајућих тржишних економија, онако како је то чинила САД? Како ће изгледати нови светски поредак, то остаје да се види. На смањену улогу САД, утицало је неколико фактора, али она ће и даље играти једну од водећих улога у међународном поретку у наредним деценијама, она ће заједно са својим савезницима у светској политици и трговини и даље бити веома заступљена. Ово стога, што Кина није привлачна за већину развијених земаља ЕУ, није привлачна ни за земље као што су латиноамеричке земље, или пак оне у азијском свету Индију и Јапан, земље које имају своје јаке традиционалне и културне корене (Pribićević 2020, 484–486). Данас Јапан има веома развијену економију, коју је мукотрпно развијао више од 150 година на тржишним принципима, квалитету производа и поштовању права потрошача, догле земље ЕУ, понајвише Немачка, затим Француска, Италија, као и оне европске, на пример Норвешка имају изграђене тржишне системе, засноване на цивилном друштву и социјалној заштити грађана (Maksimović 2021a). Може се очекивати да ће ривалство, али и нетрпељивост између САД и Кине да се повећава у наредним деценијама (Milanović 2021a).

Оваквом сопственом положају у свету САД су саме допринеле. Последњих тридесет година, Америка је направила

неколико грешака. Прва је поменути однос са Кином. Друга је, покушај демократизације арапских земаља (на Блиском Истоку) без осврта на њихово традиционално и културно наслеђе, што је имало за последицу велики број избеглица и терористичких напада у развијеним земљама Западне Европе. Слична ситуација је и са Русијом након Хладног рата, иако је било успеха по питању вишепартијског система, поштовања људских права, с друге стране све што је спадало у домен неформалних институција (обичаји, народна етика, традиционална веровања), није дало готово никакве резултате. Једна од битних ставки која је довела до неповерења грађана је шок терапија. „Тешке последице на руско друштво имала је и тзв. шок терапија у области привреде, осмишљена и подржана од стране Запада, која је довела до осиромашења милиона људи, а с друге стране створила класу олигарха који су претворили државна добра у личне империје” (Pribićević 2021, 89). Из тих разлога, такмичење великих сила поново постаје реалност, јер поред САД велике силе у настајању су Кина кроз свој пут успона и Русија кроз своју обнову. Према овим силама Доналд Трамп је заузимао различите ставове, о томе да је желео интензивну сарадњу са Русијом, али и покушавао је да ограничи успон Кине, не пропагирањем стратегије либералне хегемоније, већ управо супротно „великом стратегијом неолибералне хегемоније, тј. одступања од промоције демократије либералног међународног поретка и успостављање спољнополитичких односа на бази интереса две државе (Pribićević 2021, 88–90). Првенствено мислећи да Америка мора да се окрене својим проблемима и „сређује ситуацију у свом дворишту”, да у складу са тим развија билатералне везе са другим државама. Међутим, Бела кућа и Доналд Трамп нису једини одлучивали о политици према Русији, већ и Конгрес у којем је дошло до тихе сарадње Демократске и Републиканске странке. У сваком случају избегнути су сукоби САД и НАТО са Русијом, управо због крупних питања која су се појавила око Кине и њихових спољнополитичких односа (Pribićević 2021, 92, 94–96). Оно што је евидентно из изложеног, а што се подудара и са ставовима Нурејјела Рубина, однос САД и Кине биће све заоштренији и хладнији, мада ће обе земље настојати да избегну директне сукобе.

Зелена економија и дигитализација

Зелена економија која у себи садржи друштвено и економско благостање животне средине, заправо је пут ка одрживом развоју. Она је постала реалност кроз борбу да се престане са исцрпљивањем

ресурса планете Земље, као и да се покуша искоренити сиромаштво. У објашњењу шта је то зелена економија, Карл Буркарт (*Karl Burkart*) и тржишни економисти истичу да је то заправо тржишна економија која са одређеним стратегијама користи тржишни механизми како би се сузбиле штете по животну средину, и да је неопходна борба за очување биодиверзитета (заштиту океана, шума, биљака и животиња, вода, коралних гребена, хране, климатске регулације). Уз три стуба одрживости, друштвени, економски и стуб животне средине, зелена економија се заснива на шест главних сектора и то обновљива енергија, зелене зграде, чист транспорт, управљање водама, управљање отпадом и управљање земљиштем. Међутим, Уједињене нације су дале другачију дефиницију зелене економије, која истиче побољшање људског благостања и друштвене једнакости, смањење ризика по животну средину и еколошке несташице. Такође је битно нагласити да се очекује да она као таква буде праведна, редистрибутивна и одговорна, како не би дошло до стварања нових генерација „зелених милијардера”. Друштвима је потребна зелена економија која чува благостање и пажњу према природи, потребни су производња, затим и потрошња које чувају земљине регенеративне капацитета, а људска права и добробит усмерени на заједницу. Још увек око милијарду људи на земљи живи у сиромаштву, око 1,6 милијарди људи живи без струје, а један проценат најбогатијих контролише преко 40% светског богатства, све су то чињенице које се морају узети у обзир када је у питању зелена економија. Да би се добро и организовано управљало животном средином потребан је одговоран систем управљања животном средином, као и међународни оквир који би био ефикасан и инклузиван. Многе земље су већ преузеле одређене кораке, на пример Кина ради на преласку стратегије раста са ниским емисијама угљеника засноване на развоју обновљивих извора енергије. Затим Уганда пребацује пољопривредну производњу на органску, Бразил ради на заштити зелених површина, Индија ради на очувању воде и маргинализованих домаћинстава повећавајући им егзистенцију, Тунис промовише обновљиве изворе енергије, понајвише соларне.

„У економији, одрживи развој се односи на рационално коришћење природних ресурса у процесу стварања одрживог економског (индустријског) развоја и могућности стварања нових радних места; запослености и управљања људским ресурсима. Таква места се називају зелена радна места. Осим тога, он се у економији разматра и са становишта одрживог развоја у туризму, затим као технолошки развој у индустријама, затим као одрживи

развој у економици пољопривреде и примени агротехничких мера, и у политици инвестирања и међународној економији. Уобичајен и прихваћен концепт одрживог развоја дели се у три основне димензије: еколошку, економску и социјалну одрживост, у које се уклапа седамнаест циљева развоја, које наводе Уједињене нације” (Maksimović 2020, 245). Дакле паметан раст подразумева економију засновану на знању и иновацијама, а одрживи раста заснован на ефикаснијој употреби ресурса, зеленије и конкурентније економије уз коришћење лидерских способности и предности. Важно је истаћи да зелена економија обухвата сва предузећа и велика и мала, а нарочито је потребна подршка малим и средњим предузећима због ограничења која она имају услед сопствене величине (Maksimović 2020, 249–254).

С друге стране имплементација дигитализације убрзана је пандемојом КОВИД 19, тако да је нови стил живота постао још зависнији од дигиталне технологије. Ово је дало нову моћ *on line* индустрији, дигитализација је постала нов изазов са којем се сусрећу компаније и појединци. Током пандемије КОВИД 19 интернет је постао алат који је путем друштвених мрежа омогућавао комуникацију људима. Осим тога, компаније су почеле да рекламирају своје производе путем Интернета и постављене пословне циљеве да прилагођавају новим маркетиншким дигиталним праксама. Тако је дигитализација помогла да одређени пословни процеси постану ефикаснији и исплативији, почев од понуда за куповину, односа са купцима па све до теренских истраживања која су замењена *on line* начином рада. Тако се дошло до потребе за новим знањима и вештинама које захтевају дигиталне стратегије, не изостављајући креативност. Компаније су брзо морале да реагују и размотре да ли пословне стратегија одговара структури компаније, запосленима, навикама корисника, не искључујући тржишне изазове као што су тржишни део, куповна моћ, управљање међународном реалношћу и новинама у домену информативних технологија (Ivanovska i Kuzmanovska 2021, 56–59). Велики број апликација и различитих платформи, постале су реалност у животу сваког појединца, лако су доступне сваком ко има интернет, ценовно су приступачне, могу да буду и персонализоване само за одређеног корисника и доступне без обзира на удаљеност. Из тих разлога су и многе компаније прешле на дигитално пословање, тако прилагођавајући се новонасталој пандемијској ситуацији. Развијене тржишне економије већ увелико раде на сопственим моделима индустријализације који укључују дигитализацију.

Тржиште рада, улога државе и пандемија КОВИД 19

Сасвим сигурно се може тврдити да је тржиште рада у целом свету највише погођено пандемијом из 2020. године, мада нису све земље погођене на исти начин, те нису све ни реаговале на исти начин. Наиме, један општи одговор на КОВИД кризу био је настојање да се опораве предузећа и сектори, да се обнови производња, ресурси и инвестиције, као и да се изврши ресетовање нормализације рада.

Пандемија из 2020. године, прокламујући социјалну дистанцу, допринела је да дође до промене понашања људи као запослених, као потрошача, али и као грађана. Рад се одвијао од куће где год је то било могуће. Уведен је термин социјална дистанца. Према Шуваковићу (2020) управо трансфер термина „социјална дистанца” из социологије у медицину, је заправо довео до тога да се користе као синоними појмови социјална дистанца и физичка дистанца. Занемарујући научно-методолошки критеријум и захтеве, у социологији дистанца је теоријски појам, а у другим наукама растојање које се исказује у метрима. Из тих разлога, адекватнији израз је држати размак или физичку дистанцу (Šuvaković 2020, 455). Ипак, мере „закључавања и физичке дистанце” учиниле су своје, јер су ускратиле нормалан приступ раду, али и уобичајен начин учења. Школе су биле затворене, а тиме су кочене обука и образовање на класичан начин.

Тиме је била нарушена устаљена пракса живота и рада. Дошло је до смањења технолошких иновација и инвестиција, а само запошљавање је постало флексибилно. Управо је пандемија повећала удео флексибилних облика запослености на тржишту рада. Од свих професија највише је погођена здравствена струка, затим радници у неформалној економији, потом samozапослени и повремене радници јер нису били у могућности да заштите своје приходе. До негативних последица по запошљавање довели су и привремена обустава рада у секторима туризма, друског, поморског и авио саобраћаја, грађевинарства, угоститељства, и сектора забаве и луксузне робе, што је негативно утицало на запошљавање. Генерално гледано, трговински сектор је претрпео нешто мање губитке, због брзог преласка на *on line* куповину (Maksimović 2021c, 128–130). Поред здравствених радника и наведених категорија, највише погођене на тржишту рада су жене, млади као радници, мигранти као радници, нискоквалификовани радници, као и радници са инвалидитетом. Разлог за то су неформални и несигурни приходи, лоши услови рада изложеност насиљу и маргинализацији, недостатку заштите и

подршке одговорних служби (ILO 2020, 3–4). Уз то, многа мала и средња предузећа су се затворила.

Да би спречиле потпуни колапс привреда, многе владе су користиле помоћ међународних институција као што су Светска банка, Азијска развојна банка и Међународни монетарни фонд у облику хитног финансирања. Многе земље су увиделе да им је потребна реконструкција тржишта рада јер се незапосленост драстично повећала. Поред њих милиони људи је прешло на скраћено радно време. Поред наведених сектора који су доживљавали колапс током пандемије, сектор ИТ је доживео експанзију, проширио је дигиталну трговину и креирао нове услуге (Maksimović 2021c, 128–130).

Глобално радно време у 2020. години мање је за 8,8% у односу на четврти квартал 2019. године, што је еквивалент од 255 милиона послова са пуним радним временом. Губици радног времена били су нарочито велики у Латинској Америци и Карибима, Јужној Европи и Јужној Азији. Тако су губици радних сати у 2020. години били око четири пута већи него током Светске финансијске кризе 2008/09. године. У 2020. години дошло је до губитка запослености од 114 милиона радних места у односу на 2019. годину. Процент глобалне незапослености износио је 6,5% у 2020. години, и порастао је са 1,1% колико је износио у 2019. години⁴ (ILO Monitor 2021, 1–2).

Пандемија КОВИД 19, довела је до пораста стручњака за развој софтвера, који ће свакако довести до смањења банкарских стручњака. Такође, технолошка побољшања ће довести до тога да у индустрији у наредних пет година буде отпуштено око 100.000 радника. Банкарски сектор је највише погођен овим променама, јер банке највише троше на технологију, више од било које индустрије, а највише ће бити и даље погођене ниже плаћене позиције. Евидентан је прелазак на дигиталну форму рада великог броја предузећа, те се сматра да су дигитални радници нови банкарски, а тиме је дошло и до стварања нових професија и губљења многих традиционалних занимања (Telegraf biznis 2021). Неуједначен опоравак указује на контраст између масовног губитка посла у секторима попут туризма, културе и уметности и грађевинарства, и на позитиван раст запослености у секторима информација и телекомуникација, тј. у секторима где се траже високе квалификације.

Губитак радних места повећао је социјална давања у скоро свим земљама света. Велики део оптерећења пао је на државни

4 Интересантно је напоменути да је глобална незапосленост у 2009. години била виша за 0,6% у односу на 2008. годину.

буџет. „Функционална држава благостања је држава у којој грађани имају поверења у њу, имају стабилну демократију, у којој се поред економских права остварују и социјална права” (Maksimović 2021b, 366). Дакле, вишевековно питање је питање односа државе и тржишта у једној земљи. Уколико је присутнија тржишна слобода, сматрало се да се ради о либералнијем моделу привреде, а уколико је у већем степену присутна држава, да је онда у питању неки од других модела економије. Ипак, у Немачкој је кроз модел социјално-тржишне привреде направљена подела и равнотежа између државе и тржишта. Док је држава била задужена за уређење индустријских односа, права радника и синдикате, тржиште је било задужено за конкуренцију, цене и каматне стопе. С друге стране у Јапану је кроз систем планова од стране државе, усмераван развој, тржиште је такође имало своју улогу у питању изградње и развоја индустријско-привредних односа. Међутим, данас нису ретке критике у смислу мешања државе у економски живот једне земље, али ако се држава повуче, остаје празан простор који попуњавају политичке и привредне елите, које желе да управљају економским ресурсима земље, у складу са својим ситним интересима, који су неоправдани у смислу нарушавања екосистема и небриге о заштити животне средине, дакле вођени интересима који нису шири од профита. Ипак, опстанак земље, њених ресурса и здравље људи треба да буду изнад тога, а о томе може да води рачуна само држава (Maksimović 2021a; Maksimović 2021b, 369).

Улога државе је да покуша да утиче на смањење неједнакости. Ипак, и Кина је капиталистичка земља, а први пут у историји света, доминанто владајући је један економски систем капитализама. У Кини је „на власти Комунистичка партија. Када се гледа постотак производње у приватном сектору у Кини, број радне снаге која ради у приватном сектору или самостално, ван државног сектора, и када се види који је значај приватних инвестиција у односу на државне – сви индикатори говоре у прилог карактеризацији економије у Кини као капиталистичке. Око 80% друштвеног производа је у приватном власништву, више од 90% радне снаге и више од 50% инвестиција. Разлике између та два састава су на нивоу политичког система. Либерални капитализам има као основу демократију односно све више неку врсту плутократије – богати имају велики утицај на политичке одлуке. У Кини постоји једнопартијски систем где је држава аутономна, и има велику могућност утицаја на капиталисте. “Нема владавине права” (Milanović 2021a). У САД особе које су образоване и имају високе приходе капитала и рада, то преносе

на своју децу која иду у боље школе, универзитете, долазе до боље плаћених послова и тако се висока класа умножава. Сличан процес је и у Кини, само се тамо преко политичких структура запошљава родбина, чак и на места где се ради о економској моћи, а не ретко она контролише и политичке процесе, те тако долази до репродукције класне структуре (Milanović 2021a). У Америци је пораст неједнакости и владавина богатих последњих деценија веома присутан. „То се посебно види у САД-у кроз финансирање политичких кампања. Новац могу давати сви: не само појединци, већ и компаније, банке, лобисти, инвестициони фондови. Тако се демократија претвара у плутократију. То се онда види и кроз законодавни процес – лобисти преко изабраних политичких представника утичу на законе. Тиме се изокреће начело демократије. Политичка моћ се почиње изједначавати с финансијском моћи, а то је дефиниција плутократије” (Milanović 2021a). Мада се описана слика може назвати и нови феудализам где су власници капитала и носиоци политичке моћи обједињени. Ово јесте изражено у САД, али не и у неким другим државама где је улога државе остала у традиционалним оквирима као што су Немачка, Јапан, Норвешка, дакле претежно државе на европском континенту.

Земље у развоју које желе да имитирају овакав модел, сусрећу се са отвореном дискриминацијом слојева који се богате, у односу на остале грађане⁵. Малим земљама није потребан такав модел, јер се ту ради о томе да само „шачица има право да се богати”, а остали немају, а ресурси су ограничени. Они се богате на рачун државе и њених ресурса, а не рачун својих изузетних способности, узурпирајући државно земљиште, не ретко малтретирајући приватна лица, не плаћајући порез, затим измишљањем предузећа у које се новац прелива. Само снажна и организована држава доноси законе који су обавезујући за све и јавна и приватна предузећа, као и оне богате и оне мање богате грађане. Затим, изузетно је важна борба против корупције, непотизма, малим земљама је неопходна људски ресурс који је образован, који своје способности заснива на знању, и тиме повећава значај јавног образовања. Људски ресурс носи економски развој, побољшава стопу становништва и креира конкурентни амбијент. Само политичком капитализму треба бирократија која ће да извршава наређења, ако нема владавине права, супарници неће имати исте услове рада, затим корупција ће бити у порасту (Milanović 2021a). Кинеско становништво је сиромашније од становништва

5 У овом случају се занемарује економска снага и величина САД (педесет држава савезница), велики број незапослених.

САД, САД има много више војних база у односу на Кину (800), те је као војна сила јача, САД има пуно савезника, а Кина понајвише противника, квалитет производа САД је много бољи и заснован је на међународним стандардима ИСО, али Кина се врло динамично развија у подручјима врхунске технологије, вештачке интелигенције, роботике, зелене и свемирске технологије.

Пандемија је донела промене које ће се дугорочно одразити на неједнакост. „Данас је постало могуће и уобичајено да се пуно послова ради виртуелно, да се ради за послодавца ван земље, од куће. То је технички било могуће и пре пандемије, али сада је постало значајније и изводљивије. Тако се добија глобално тржиште рада, које као да има потпуну мобилност радне снаге. Рецимо, послодавац у Немачкој за неки посао мора да плати 30 евра, а у Индији 10 евра и наравно да ће ангажовати оног радника у Индији. Ако се претпостави да су цене у Индији за трећину мање од немачких, то значи да ће реални доходак тог Индуса бити једнак дохотку радника у Немачкој. Тако ће послодавац мање платити, а животни стандард радника у Индији порасте на ниво радника у Немачкој. Нешто слично се већ дешава у САД, где млади људи раде виртуелно и селе се из Њујорка у места где ће им трошкови бити мањи” (Milanović 2021a). Говорећи о глобалној неједнакости према Милановићу (2021b) она је смањена од девете деценије XX века, због раста Кине, а од 2000. године због раста Индије. Поставља се питање чему онда миграције и мигранти, када је КОВИД 19 повећао проценат рада од куће? Да ли они образовани проналазе посао било на радном месту или *on line*, а оне друге категорије не могу ни на који начин да пронађу запослење? У сваком случају држава мерама сопствене економске политике треба да пронађе начин за стабилизацију економија од КОВИД 19, да потпомогне повратак сарадњи и иновацијама како би се смањила незапосленост након пандемије.

ЗАКЉУЧАК

Пандемија КОВИД 19 је убрзала и још више нагласила многе неједнакости и сукобе у свету. Она је на више начина догађај без преседана у савременој историји, и потврдила је већ присутан тренд непредвидљивости у постхладноратовским међународним односима.

Промене су се догодиле на нивоу земаља, али и на глобалном нивоу. Пандемија вируса довела је до пада економске активности у скоро свим земљама света. Однос САД и Кине постао је напетији,

повећала се нетрпељивост и нетолерантност, јер обе земље желе да завладају светом, САД позивајући се на успехе у XX веку, а Кина рачунајући на успехе у XXI веку. При томе, САД су направиле неколико крупних грешака у међународним односима, а то је поменути однос са Кином, затим, демократизација арапских и других земаља, без обзира на њихово културно и традиционално наслеђе. Међутим, догодиле су се велике промене и за саму САД, јер она нема више ни економске, ни војне, ни политичке моћи за убедљиву доминацију и владавину над остатком света (Pribičević 2021, 100). Америка има много својих унутрашњих проблема и мора се прво суочити са проблемима у образовању, здравству, инфраструктури и социјалним неједнакостима, дакле проблемима у „свом дворишту”, а тек потом јачањем НАТО, спољној политици која баштини идеје либерализма. Западни модел либералне демократије и међународних односа је у кризи већ двадесетак година, Међутим, поставља се питање шта му је противтежа? Да ли су то аутократски режими, режими умерене демократије или пак модел социјалне тржиште привреде. Дакле, потребно је нагласити да земље савезнице САД, јесу биле њене следбенице, али су водиле засебне економске политике које нису биле засноване на чисто либералном моделу. На пример, Немачка има свој модел либералне економије који поред тржишне има и јаку социјалну компоненту. Она јесте тржишна економија, али са својим аутентичним моделом привреде, дакле тржиште је то које ствара вредност, диктира правила конкурентности, има и своје механизме. Осим тога, не сме се занемарити чињеница да је она свој привредни модел развијала преко 150 година, уз снажан интелектуални аспект. Но у сваком случају, САД ће настојати да брани своје интересе и водећу улогу у погледу војних и економских капацитета. Случај BREXIT и одвајање Велике Британије је један од покушаја САД да на англосаксонским принципима ојача своје позиције и оствари своје идеје (Pribičević 2020, 472–475). Колико ће у томе успети, остаје да се види. У сваком случају униполарни свет који је постојао од завршетка Другог светског рата, на овамо, уз апсолутну доминацију САД-а је пољуљан. Кина прети да угрози доминацију САД, нова настајућа сила је Индија, а Русија упорно покушава да се развије на економском плану, док истовремено Мексико, Бразил, Турска, Вијетнам, Индонезија и Нигерија покушавају да се домогну завидне позиције у међународној економији и међународним односима (Pribičević 2020, 472–475).

Надаље, зелена економија је агенда која треба да промовише економију благостања уз очување животне средине и престане са

исцрпљивањем ресурса планете земље. Развој зелене економије такође ће зависити од контекста земље у којој треба да се развија, али у сваком случају треба да буде одржив и правичан. „Економска и социјална одрживост треба да воде ка ублажавању сиромаштва, треба да покажу да људе сматрају веома важним чиниоцем друштва, нудећи им смислен живот, равноправност у образовању и здравственој заштити, као и заштиту њихових људских права. Поред економске, социјалне и еколошке одрживости, постоји и четврта одрживост, а то је људска одрживост. У микро и макроекономији људи се посматрају као ресурс и као важан извор конкурентности предузећа. Промене на нивоу запослености јављају се у смислу прерасподеле радне снаге, трансформације радног места или структурних промена. Значајан потенцијал за отварање нових радних места налази се у секторима обновљивих извора енергије и зелене индустрије” (Maksimović 2020, 259–260). Тако, пандемија КОВИД 19 је убрзала имплементацију дигиталних технологија. На тржишту рада повећао се неформални облик рада уз физичку дистанцу где год је то могуће. Долазило је и до великих отпуштања. Најпогођенији су сектор здравства, туризма, друског, поморског и ваздушног саобраћаја, грађевинарства, индустрија забаве и луксузне робе, а смањена је и спољна трговина. На тржишту рада највише су погођене жене, млади, нискоквалификовани и мигранти, као и радници са инвалидитетом. 6) Током ове пандемије, међународне организације као што су Светска банка, Азијска развојна банка, Уједињене нације и друге, помогле су становништво најугроженијих земаља. Дакле, овде је карактеристична и помоћ поменутих међународних организација, што значи да када је у питању виши јавни интерес, односно заштита здравља становништва или грађанства, укључене су биле и међународне организације а не само националне (кроз финансијску помоћ или помоћ Уједињених нација које су слале своје волонтере у најугроженије земље, старајући се о маргинализованим групама). 7) Улога државе је повећана, јер су се социјална давања показала као неопходност, а подела надлежности „државе и тржишта” су видљива реалност, јер не постоји ни једна земља у којој нема уплива државе.

И надаље остаје неколико питања. Да ли је свет научио да се носи са глобалним кризама? Како се то прижељкивао либерални капитализам, а дошло до тоталне контроле? Да ли су последице могле бити умањене, а људских жртава мање? Каква је улога државе у будућности? Да ли већи број заражених значи мању ефикасност државе? Да ли државе могу постојати без тржишта?

РЕФЕРЕНЦЕ

- International Labour Organization Monitor [ILO]. 2021. "COVID-19 and the world of work. COVID-19 is causing activity to collapse and unemployment to soar, Seventh edition Updated estimates and analysis." Last access February 4 2021. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/dcomm/documents/briefingnote/wcms_767028.pdf.
- International Labour Organization [ILO]. 2020. "A policy framework for tackling the economic and social impact of the COVID-19 crisis." Last access February 8 2021. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_745337.pdf.
- Ivanovska, Dijana and Maja Kuzmanovska. 2021. "Post-Covid Market Challenges For Marketing Strategies." *Macedonian International Journal of MARKETING* (13): 56–68. UDC 658.8:005.21]:004}:616.98:578.834.
- Jones Lora, Palumbo Daniele and Brown David. 2021. "How the pandemic has changed the world economy." *BBC News*. Last access October 4 2021. <https://www.bbc.com/news/business-51706225>.
- Maksimović, Marijana. 2020. „Upravljanje ljudskim resursima i održivi razvoj: zelena radna mesta." U *Izazovi održivog razvoja u Srbiji i Evropskoj uniji*, ur. Predrag Jovanović i Sanja Stojković Zlatanović, 244–263. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Maksimović, Marijana. 2021a. *Tržišna ekonomija i poslovna kultura: Nemačka i Japan*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Maksimović, Marijana. 2021b. "The Role Of The State In The 21st Century." In *Towards a Better Future: State and Society*, Eds Goran Ilik and Angelina Stanojoska. Bitola: International Scientific Conference Faculty of Law – Kicevo, University "St. Kliment Ohridski" – Bitola, 19–3. UDC 364-146.2(73:510):339.13.012.42 135.
- Maksimović, Marijana. 2021c. "Covid 19 And Job Loss." *Macedonian International Journal of "MARKETING"* (13): 128–133.
- McKinsey&Company. "The coronavirus effect on global economic sentiment 2021." *Survey*. Last access Decembar 16, 2021. <https://www.mckinsey.com/business-functions/strategy-and-corporate-finance/our-insights/the-coronavirus-effect-on-global-economic-sentiment>.

- Mearsheimer J. John. 2021. "The Inevitable Rivalry America, China, and the Tragedy of Great-Power Politics." *Foreign Affairs*. Last access December 23, 2021. https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2021-10-19/inevitable-rivalry-cold-war?utm_medium=promo_email&utm_source=lo_flows&utm_campaign=registered_user_welcome&utm_term=email_1&utm_content=20211223.
- Milanović, Branko. 2021a. „I Kina je kapitalistička zemlja.” *DW*. Razgovor vodio: Zoran Arbutina. Poslednji pristup 27. decembar 2021. <https://www.dw.com/bs/branko-milanovi%C4%87-i-kina-je-kapitalisti%C4%8Dka-zemlja/a-56173804>.
- Milanović, Branko. 2021b. „Nevolje za Evropu – jačanje Kine i migracije iz Afrike.” *Danas*. Poslednji pristup 27. decembar 2021. <https://www.danas.rs/vesti/ekonomija/nevolje-za-evropu-jacanje-kine-i-migracije-iz-afrike/>.
- Pribičević, Ognjen. 2020. „Trump, Brexit And The Crisis Of The Liberal World Order.” *Teorija in praksa*, 57 (2): 471–488. Posledni pristup 23. decembar 2021. <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/trump-brexit-in-kriza-liberalne-svetovne-ureditve.pdf?sfvrsn=0>.
- Pribičević, Ognjen. 2021. „Tramp, Bregzit i Rusija.” *Međunarodni problemi* 73 (1): 87–105. doi: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2101087P>.
- Roubini, Nouriel. 2020a. “A Greater Depression?” *Project Syndicate*. Last access December 24, 2021. <https://www.project-syndicate.org/commentary/coronavirus-greater-great-depression-by-nouriel-roubini-2020-03>.
- Roubini, Nuriyel. 2020b. “Dr Propast: Sledi decenija očaja za globalnu ekonomiju.” *BIZ Life*. Poslednji pristup 27. decembar 2021. <https://www.bizlife.rs/dr-propast-sledi-decenija-očaja-za-globalnu-ekonomiju/>.
- Šuvaković, Uroš. 2020. „O metodološkom problemu nekritičkog preuzimanja pojmova na primeru upotrebe pojma „socijalna distanca” tokom pandemije COVID-19.” *Sociološki pregled* 54 (3): 445–470. doi: 10.5937/socpreg54-27896.
- Telegraf biznis. 2021. „Programeri su novi bankari: U narednih 5 godina nestaće 100.000 radnih mesta.” Poslednji pristup 23. januar 2022. <https://biznis.telegraf.rs/it-biz/3397486-programeri-su-novi-bankari-u-narednih-5-godina-nestace-100000-radnih-mesta>.

Trapara, Vladimir. 2021. „Međunarodni odnosi u doba korone: preispitivanje koncepta entropije”. *Međunraodni problemi* 73 (1): 39–57. doi: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2101039T>.

Marijana Maksimović*

Institute of Social Sciences, Belgrade

COVID CAPITALISM AND THE LABOR MARKET

Resume

The Corona virus has led to many changes, and they are: 1. The virus pandemic has led to a decline in economic activity in almost all countries of the world. 2. The relationship between the United States and China has become more tense, intolerance and intolerance have increased, because both countries want to rule the world, the United States is calling for success in the 20th century, and China is counting on success in the 21st century. However, the United States no longer has the economic, military, or political power to convincingly dominate and rule over the rest of the world. America has its own internal problems and must first face problems in education, health, infrastructure, and social inequalities, i.e., problems in “its own backyard”, and only then the strengthening of NATO, a foreign policy that inherits the ideas of liberalism. Furthermore, the 3rd Green Economy is an agenda that should promote a welfare economy while preserving the environment and stopping the depletion of the planet’s resources. The development of the green economy will also depend on the context of the country in which it should be developed, but in any case, it should be sustainable and fair. Thus, the 4th COVID 19 pandemic accelerated the implementation of digital technologies. It has contributed to the faster adoption of advanced technologies embodied in Industrialization 4.0, the Internet of Things, and the overall digital economy. Under the influence of the Corona virus, the way of communication has changed. At first, there was a lack of written and oral communication, however, in the second half of 2020, this was compensated for through digital media. Then digital marketing gained

---

* E-mail address: mmaksimovic@idn.org.rs.

* Овај рад је примљен 08. априла 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 9. јуна 2022. године.

an increased role, through social media and networks. Thus, the dialogue between producers and consumers was restarted, which increased communication, the dialogue between employees and employers was improved, which enabled the functioning of the company and enabled consensus. In 2015, UNCTAD determined that in economic geography, the classic north-south division was not made, but the division into the USA and China, which lead the digital economy, was made. So, these two countries are leading the accelerated implementation and connection of products, machines, and systems with “smart factories”, which not only provides faster data, but also accelerates their processing. Adopting advanced technology changes the ecosystem, improves the performance of the company, and increases its competitiveness. This is justified only if advanced technologies have a positive impact on the ecosystem through increased use of filters to protect the environment and air, less pollution of soil and water, as well as responsible production and reduction and disposal of waste. So, if more attention is paid to sustainable development.

5. In the labor market, the informal form of work has increased with physical distance wherever possible. When it comes to employment, it can be said that there was a loss of jobs, and that recovery is expected only after 2021 and stabilization only after 2023. The previous world economic crisis of 2008, but also this one from 2020, contributed to the further development of informal work as a form of work. The female working population and young people looking for employment, the less educated, migrants and hard-to-employ categories such as people with disabilities found themselves in a completely unfavorable position. Those categories were and remain most affected by this pandemic.

6. During this pandemic, international organizations such as the World Bank, the Asian Development Bank, and the United Nations, helped the population of the most vulnerable countries, not leaving underdeveloped countries to fight the pandemic on their own.

7. The role of the state has increased, because social benefits have proven to be a necessity.

Keywords: pandemic COVID 19, USA, China, green economy, digitalization, labor market, (post)COVID capitalism